

Юлдашева Л. П.,

кандидат філологічних наук, доцент,

докторант кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

<https://orcid.org/0000-0002-6561-8827>

КОНСТРУЮВАННЯ МОВНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ КОНТРАСТУ Й АНАЛОГІЇ

Анотація. Метою статті є обґрунтування тези про універсальність контрасту й аналогії як основних стратегій концептуалізації нового в мові.

У процесі дослідження було доведено, що контраст й аналогія – універсальні когнітивні та мовні стратегії, завдяки яким відбувається осмислення нового за допомогою співвідношення з уже відомим. Вони лежать в основі пізнавальної діяльності людини та визначають способи формування мовної картини світу.

Контраст функціонує як механізм акцентування відмінностей, виокремлення унікальних ознак та посилення експресивності повідомлення. Завдяки протиставленню нові поняття швидко усвідомлюються, набувають чітких смислових обрисів та стають більш запам'ятовуваними.

Натомість аналогія орієнтована на виявлення подібностей між новим і відомим, забезпечує плавну інтеграцію нового знання у вже сформовані когнітивні структури. Вона сприяє створенню ментальних моделей, полегшує сприйняття абстрактних чи складних понять і робить комунікацію доступнішою.

Дослідження засвідчило, що контраст й аналогія нерідко функціонують у взаємозв'язку, формуючи діалектичну пару, яка одночасно акцентує іншу природу нового явища та робить його зрозумілим і близьким. Контраст загострює сприйняття, виводить зміст на рівень глибокого переживання, а аналогія дає змогу вбудувати це нове переживання в систему культурних, когнітивних або чуттєвих координат. Обидві стратегії утворюють складну, багатовимірну модель інтерпретації реальності – не як стабільної структури, а як динамічного процесу осмислення. Це поєднання забезпечує багатшаровість тексту, підсилює його когнітивно-емоційний вплив та створює умови для множинних інтерпретацій.

Імпліцитні форми вираження контрасту й аналогії створюють багатшарову текстову структуру, відкриту для інтерпретацій і залучення читача як активного співтворця.

Ключові слова: контраст, аналогія, когнітивна лінгвістика, сучасна українська поезія, мовна картина світу, метафора, імпліцитність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Мова належить до найважливіших інструментів пізнання й репрезентації світу, адже вона не лише відображає дійсність, а й активно формує її у свідомості індивіда та колективу. Здатність людини пояснювати нові явища з використанням наявних когнітивних структур забезпечує ефективність комунікації й безперервність розвитку культури. Завдяки мовним засобам людина конструює власну когнітивну карту реальності, визначає сенси, окреслює межі понять і встановлює зв'язки між явищами. Серед уні-

версальних когнітивних стратегій, за допомогою яких людина організовує та інтерпретує досвід, – контраст й аналогія.

Контраст (лат. *contrastare* – протистояти) дає змогу окреслити нове явище, фіксуючи його відмінність від уже відомого. Ця стратегія забезпечує чіткість мовної картини світу, формує експресивність висловлення та активізує емоційне сприйняття. Він посилює експресію, створює смисловий напружений простір, привертає увагу реципієнта. Натомість аналогія (давньогр. *αναλογία* – пропорція, відповідність) – це когнітивний процес, що передбачає встановлення подібності між двома або більше елементами. Завдяки аналогії інформація про один об'єкт або явище переноситься на інший. Вона полегшує засвоєння нового, інтегруючи його в систему уже наявних знань, створює ефект близькості й зрозумілості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. В історії лінгвістики і когнітології контраст й аналогія аналізували здебільшого окремо. Теоретичні розробки Ф. де Соссюра (структурні опозиції) [1], Ч. С. Пірса (ікона, індекс, символ) [2], Дж. Лакоффа і М. Джонсона (концептуальна метафора) [3] заклали підвалини сучасного розуміння цих феноменів. У когнітивній лінгвістиці аналогію кваліфіковано як базовий механізм концептуалізації та категоризації [4; 5; 6]. Модель пропорційної аналогії ($A : B :: C : D$) широко використовують для пояснення морфологічних процесів [7; 8]. З іншого боку, контраст як когнітивно-мовний інструмент представлено у працях Ю. Лотмана [9], а також сучасних дослідників, що аналізують його роль у поетичних текстах і дискурсивних практиках [10; 11]. У межах психолінгвістичних експериментів [2] встановлено, що контраст й аналогія стимулюють увагу, загострюють когнітивні реакції, забезпечують когнітивну економію й дають змогу упорядковувати інформацію.

Незважаючи на велику кількість праць, комплексний підхід до аналізу контрасту й аналогії як взаємодоповнюваних стратегій конструювання мовної реальності все ще недостатньо розроблений, а ідея про те, що все нове в мовному мисленні та комунікації сприймається або через контраст, або через аналогію, залишається малодослідженою.

Метою статті є дослідити контраст й аналогію як взаємопов'язані когнітивні та мовні механізми, які беруть участь у конструюванні мовної реальності.

У статті використано комплекс сучасних лінгвістичних методів, які уможливають багатоаспектний аналіз когнітивних механізмів конструювання мовної реальності: *когнітивно-лінгвістичний аналіз* застосовано для встановлення особливостей структурування досвіду, організації концептуальних опозицій та створення нових сенсів; *структурно-семантичний*

метод – для аналізу лексичних і синтаксичних засобів вираження контрасту, а також для опису літературних образів, побудованих на аналогіях; *метод лінгвістичного опису* – для систематизації засобів вираження контрасту й аналогії та відтворення їхніх функцій у тексті. У сукупності ці методи уможливили здійснення цілісного дослідження, поєднуючи формальні, семантичні та когнітивні аспекти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У межах когнітивної лінгвістики мова набуває значення інструменту концептуалізації світу, за допомогою якого індивід структурує досвід, формує образи й інтерпретує реальність. Під час номінації враховують оцінний модус, смислові ієрархії, формують власну ідентичність і колективну пам'ять. Мовлення є активною діяльністю, у якій постійно взаємодіють когнітивні, емоційні та соціальні чинники. Поняття «мовна картина світу» означає специфічну модель реальності, створеною мовою, яка відображає особливості світогляду певної культури. Мовна картина світу не є презентацією об'єктивної дійсності у чистому вигляді, а радше – когнітивно-інтерпретованою, пропущеною крізь культурні, історичні та особистісні фільтри. Важливими когнітивними механізмами, які формують мовну картину світу, є контраст і аналогія. Ще з античних часів людське мислення функціювало за принципами розмежування (через опозицію) та уподібнення (через аналогію). Ці два полюси створюють когнітивну вісь, завдяки якій ми організуємо свій досвід, структуруємо знання та формуємо мовні категорії.

Контраст – це когнітивна стратегія, що дає змогу посилювати сприйняття через протиставлення. За його допомогою людина створює опозиційні смислові поля. Він слугує не просто художнім прийомом, а й задає логіку побудови тексту, упорядковуючи змістові рівні. Завдяки контрасту можна не лише посилити експресивність, але й створити складну систему опозицій, що відображає багатшарову дійсність. Контраст дає змогу виявляти смислові розбіжності, релевантні в конкретному культурному й комунікативному контексті [3; 9; 13].

Аналогія – одне з центральних понять у формуванні мови [5]. Вона забезпечує когнітивну економію та сприяє інтегруванню нових знань у вже наявні структури. Е. Ітконен зазначає, що «аналогія є фундаментальною для розуміння як синхронічних, так і діахронічних процесів у мові» [5, с. 27].

Контраст й аналогія утворюють діалектичну пару, яка забезпечує гнучкість і динамічність мовної картини світу. Значення виникає з упорядкованості в концептуальній структурі, яка включає як протиставлення, так і подібності. «Саме завдяки цим структурам – через вирізнення відмінностей і встановлення відповідностей – концепти набувають сенсу» [13, с. 350]. Тому уподібнення без протиставлення втрачало б здатність до відбору й виділення нового, а протиставлення без уподібнення ускладнювало б комунікацію. Отже, взаємозв'язок контрасту й аналогії стає підґрунтям для створення індивідуальної та колективної мовної картини світу, що особливо чітко виявляється в поетичному тексті. Протиставлення відображає природну когнітивну схильність людини розрізняти об'єкти й явища за допомогою категорій *інший, не такий, протилежний*.

Лексичний контраст активізує інтерпретаційні процеси та формує експресивне ядро тексту. Яскравим прикладом є рядки П. Вишебаби: *Ти ще не бачила стільки життя, скільки він бачив смерті*. Цей контраст між *бачити життя* й *бачити*

смерть функціонує не лише як протиставлення фактів біографії, а як концептуальний розрив між колишнім мирним життям та травматичним досвідом війни, що викликає глибоку емпатичну реакцію в реципієнта.

Іншим прикладом є рядки С. Жадана: *Формуються світло й темрява, складаючись разом*. У цьому уривку опозиційні концепти співіснують, а не протистоять одне одному. Лексичний контраст слугує смисловим фільтром, який дає змогу виокремити головне й спрямувати інтерпретацію.

Синтаксичний контраст у тексті часто реалізують за допомогою паралелізму чи інверсії, які функціують як маркери інтерпретаційної напруги, привертають увагу до ключових протиставлень. Контраст у синтаксисі, за спостереженням В. Молнара і С. Вінклера [14], формується із залученням структур, які акцентують контраст між формальним вираженням і змістовою організацією висловлення. Це означає, що позиційне виокремлення в реченні (на початку, із паузою, перед запереченням) може слугувати когнітивним сигналом опозиції.

У поезії Т. Власової ця стратегія реалізована за допомогою протиставлення лексем у синтаксично паралельних конструкціях, що виносять контраст у сильні позиції – кінець або початок речення: *Я не кіборг – я вчитель історії*. У цьому прикладі антитетичне протиставлення *не кіборг – вчитель історії* посилене синтаксичною симетрією: короткі, співмірні частини речення виокремлюють головні номінативи. Це дає змогу говорити про контраст як формотвірний елемент, що структурує фразу. У фрагменті поезії О. Горголь-Ігнат'євої використано дискурсивне протиставлення майбутнього та теперішнього: *І буде чути пісню солов'я, А не ревіння літаків над головою*. Заперечна частина речення функціонує як синтаксичний контрастивний блок, який фіксує опозицію між миром і війною.

Композиційні структури, побудовані на чергуванні позитивних і негативних образів, статичних і динамічних мотивів, створюють відчуття багатшаровості, уможливлюють передачу складних психологічних колізій. Контрастна образність змушує сприймати текст як певну семантичну гру, де протилежності виступають джерелом творчої енергії. Контрастні стилістичні фігури здатні створювати несподівані смислові ефекти, збагачувати образи, а також стимулювати рефлексію читача над глибинними протиріччями сучасного життя.

Основна функція контрасту – виокремлення, експлікація та чітке окреслення смислових меж. Протиставлення виконує важливу функцію когнітивної економії: воно дає змогу швидко визначити місце нового явища у вже відомій системі. Коли реципієнт стикається з новим об'єктом, його свідомість схильна насамперед з'ясувати, чим він *не є*, тобто в чому відрізняється від відомого.

Аналогія, на відміну від контрасту, передбачає встановлення подібності між новим і вже відомим об'єктом чи явищем. Це один із найдавніших і найефективніших способів концептуалізації, адже він дає змогу розуміти складні, абстрактні чи невідомі явища, спираючись на знання про зрозумілі або знайомі. У когнітивній лінгвістиці виокремлюють два типи аналогії: горизонтальна (матеріальна) аналогія – побудована на зовнішній подібності між об'єктами; вертикальна (функційна або причинно-наслідкова) – ґрунтована на подібності функцій чи відношень між об'єктами.

Класичними механізмами реалізації аналогії у мові є порівняння, які акцентують спільні риси між різними сутностями.

У фразі С. Жадана: *Світ обертається, як подряпана платівка* – зафіксовано когнітивно-метафоричне уподібнення глобального процесу – обертання світу – до дефектного механізму (подряпаної платівки), що символізує злам, порушення циклічності, дисгармонію. Аналогія має культурно зумовлений характер: платівка як носій музики – частина колективної пам'яті, і її зіпсованість метонімічно передає зрушення в сучасному світі, викликані війною. Це приклад концептуального переносу, що ґрунтується на функційній невідповідності очікуванням. В іншому уривку поета: *Пам'ять водитиме нами, як відьма в тумані* – порівняння пам'яті з відьмою в тумані реалізує зміщення в напрямку фантазії, міфологізованого образу, введеного в тло сучасного поетичного тексту. Таке уподібнення постулює пам'ять як силу, невіддану контролю, що спрямовує людину шляхами непередбачуваними, часто небезпечними. Тут діє вертикальна аналогія між психічним явищем і міфологічним персонажем, що віддзеркалює архетипну модель тривожного знання, недоступного раціональності.

Роль аналогії в мові подвійна: вона бере участь в утворенні нових слів і граматичних конструкцій (морфологічна аналогія) та слугує джерелом образності (лексична й семантична аналогія). У морфології аналогія часто виявляється пропорційно, за формулою $A : B \rightarrow C : D$. Наприклад, за моделлю *білий : біліти* $\rightarrow$ *синій : синіти* утворюються відприкметникові дієслова. На рівні семантики аналогія діє менш систематично, активуючи асоціативні зв'язки, що ускладнює її фіксацію й передбачення. Аналогія не тільки полегшує розуміння, а й формує стійкі когнітивні схеми, за допомогою яких ми організуємо знання про світ. Коли нове поняття «вмонтовується» в уже відомі схеми, воно стає частиною ментальної картини світу мовця.

Аналогія виконує кілька ключових функцій у мові. Когнітивна функція полягає у формуванні нових знань за допомогою уподібнення, у полегшенні процесів навчання та засвоєння. Комунікативна функція забезпечує зрозумілість і доступність повідомлення для адресата, особливо у разі складної чи спеціалізованої інформації. Естетична функція, реалізована в художньому мовленні, полягає в створенні образності, емоційної насиченості й багатозначності тексту. Аналогія виступає не тільки засобом пояснення нового, а й потужним інструментом впливу на мислення й емоції адресата.

Отже, аналогія – це універсальний механізм концептуалізації, який уможливує засвоєння нового значення через уподібнення до вже відомого. Вона розкриває внутрішні зв'язки між явищами, формує когнітивні та культурні містки, а також значною мірою визначає спосіб мислення й мовного вираження. У поєднанні з контрастом аналогія створює діалектичну пару, яка забезпечує повноцінне пізнання нового у мовній діяльності.

Контраст й аналогія не є взаємовиключними процесами; натомість вони часто функціонують у тісній взаємодії. Контраст виокремлює, структурує і чітко окреслює нове, водночас аналогія дає змогу інтегрувати це нове у вже відому систему знань. Контраст дає змогу підкреслити іншу природу об'єкта, водночас аналогія робить його ближчим і зрозумілішим. Цей симбіоз особливо помітний у художньому мовленні, де автори протиставляють образи та пояснюють їх за допомогою знайомих аналогій. Ця діалектика створює багатшаровий смисловий простір, у якому новий концепт постає водночас як інший (несподіваний, інакший), і як подібний (близкий, зрозумілий). Така комбінована стратегія підсилює когнітивний та емоційний ефект, робить повідомлення більш гнучким і багатозначним.

Рис. 1. Когнітивна взаємодія контрасту й аналогії

На стилістичному рівні поетичні тексти демонструють цю взаємодію найвиразніше. У сучасному поетичному дискурсі спостерігається активне й органічне поєднання цих когнітивних стратегій. Попри їхню структурну опозиційність, у багатьох випадках вони функціонують спільно, утворюючи смислотвірну діалектичну пару, де одна стратегія фокусує увагу, а інша забезпечує впізнавання і концептуалізацію нового досвіду. Цю ідею підтверджують не лише когнітивні моделі [15; 16], а й практичний аналіз сучасної української поезії.

У поетичному рядку Б.-О. Горобчука: *Тиша – пісня закатованих, яку неможливо розчутити* – контраст й аналогія переплітаються в єдиній конструкції. Лексеми *тиша* та *пісня* мають протилежні семантичні вектори: *тиша* позначає відсутність звуку, натомість *пісня* – його наявність. Йдеться про імпліцитний контраст, який однак не знищує смислового єдності висловлення. Навпаки за допомогою метафоричного уподібнення *тиша* постає як своєрідний *голос відсутності*, як звук, який не чути. Це вертикальна аналогія, що перетворює мовчання на знак болю, пам'яті, втрати – своєрідну *антипісню*, яка існує саме завдяки контрасту з очікуваним значенням слова *пісня*.

Інший приклад, узятий із поезії С. Жадана, демонструє одночасне використання контрасту між строфами й аналогії в строфах: *Кожна ніч була повільною, мов ріка. / Кожен день був очікуваним, як дарунок*. Тут наявний лексичний контраст *ніч – день*, що функціонує як основа структурної опозиції. Водночас у кожному з рядків реалізована метафорична аналогія: *ніч* уподібнена до ріки (тягуча, некерована, асоціюється з темрявою, тривалістю, ізоляцією), а *день* – до дарунка (бажаний, пов'язаний із надією, оновленням). Завдяки такій побудові створено не лише образну палітру, а й новий когнітивний сценарій переживання часу війни, де день і ніч не просто змінюють один одного, а репрезентують діаметрально протилежні емоційні стани. У цьому контексті аналогія відіграє роль моста, що веде до нового, а контраст – порогового сигналу, що виокремлює це нове з уже відомого. Такі поєднання сприяють формуванню багатозначності тексту й відкривають простір для інтерпретацій.

Психолінгвістичні дослідження [16] підтверджують, що обидві стратегії активно задіяні під час сприйняття та обробки інформації. У процесі засвоєння нових понять учасники часто вдаються до аналогії як до провідного когнітивного механізму пояснення, тоді як протиставлення виконує допоміжну функ-

цію, хоча деякі респонденти використовують його. Така розбіжність свідчить про індивідуальні когнітивні стилі, але також підтверджує універсальність цих двох стратегій.

З огляду на зазначене, можна стверджувати, що контраст й аналогія є двома полюсами однієї когнітивної осі. Людина сприймає і структурує новий досвід за допомогою протиставлення або уподібнення. Саме ця діалектика забезпечує багатство і гнучкість мовної системи та когнітивної діяльності загалом.

Із погляду психології, одночасне використання контрасту й аналогії активує різні типи мислення: дивергентне (пошук відмінностей, альтернатив) та конвергентне (пошук подібностей і зв'язків). Така взаємодія сприяє гнучкості когнітивних процесів, розширює можливості категоризації та полегшує формування нових концептів. У прагматичному плані обидва механізми сприяють досягненню комунікативної мети: контраст привертає увагу й акцентує смислову новизну, аналогія забезпечує легкість сприйняття й упізнаваність.

Імпліцитність у мові – це здатність передавати смисли непрямо, без чітко означених формальних маркерів. Як зазначає Г. Фоконьєр, імпліцитні механізми мовлення активізують когнітивні процеси й розширюють інтерпретаційний потенціал тексту [8, с. 37]. У поезії імпліцитність сприяє уникненню прямолінійності, а текст набуває багатшарової семантичної глибини. Вона реалізована за допомогою підтекстів, алюзій, замовчування, прихованих паралелей тощо. Імпліцитні стратегії активують когнітивні процеси, змушуючи читача не просто споживати інформацію, а конструювати власні інтерпретації.

У семіотичному вимірі контраст не завжди виявляється як пряма, експліцитна опозиція між знаками або концептами. Важливу роль у формуванні смислу відіграє також імпліцитний контраст, який, хоча й не позначений відкрито, структурує сприйняття завдяки опозиціям, закладеним у саму культурну або естетичну систему. Такі контрасти можуть ґрунтуватися на розриві між очікуваним і дійсним. Як наголошує Д. Чандлер у праці «*Semiotics: The Basics*» [15], кожна естетична чи культурна система містить у собі приховані опозиції – вона визначається не лише тим, що стверджує, а й тим, від чого відмежовується. У цьому контексті імпліцитний контраст стає базовим механізмом диференціації: значення виникає не тільки через наявне, а й через відсутнє, але потенційно наявне в опозиції.

У художньому тексті імпліцитність контрасту виявляється у ситуаціях, коли опозиція не позначена безпосередньо, але розгортається через контекст або інтертекстуальні зв'язки. Так контраст функціонує як структурна відсутність, як «мовчазна» позиція, яку заповнює інтерпретатор на основі власного досвіду та культурного бекграунду. Це відповідає семіотичному принципу релятивності знака, згідно з яким значення є результатом розрізнення, а не сутнісного вмісту самого елементу. У поетичному тексті Т. Боровка *Зі сходу припхались до нас барани / Для встановлення великої країни. Найкрайший пастух баранячих отар / Байрактар... Байрактар...* імпліцитний контраст постає як ключовий художній механізм формування сатиричної та політично загостреної інтонації. Його специфіка полягає в зіткненні лексичного (словникового) значення слів із реальним, емпіричним або дискурсивно трансформованим уживанням, що призводить до ефекту семантичного зсуву. У словосполученні *велика країна* реалізовано контраст між піднесеним самовизначенням росії в офіційному пропагандистському дискурсі та її реальним образом у свідомості укра-

їнців. Прикметник *велика*, який за словником означає могутню, славетну, значущу державу, тут навмисне поєднано з іронічним образом *баранів*, що *припхались* на чужу територію. Виникає гостра семантична напруга між самопроголошеною величчю й фактичним приниженим, карикатурним виглядом агресора. Такий прийом відповідає структурі імпліцитного контрасту, у якому другий полюс протиставлення (нікчемність, агресивна тупість, деградація) не названо прямо, але чітко актуалізовано в уяві реципієнта.

Аналогічний механізм використано в рядках *Найкрайший пастух баранячих отар – Байрактар*. В алегоричному значенні *пастух* – образ керівника, провідника, організатора – того, хто спрямовує отару, піклється про неї, контролює її рух. Натомість у поетичному контексті цю роль виконує ударний дрон *Байрактар*, призначений для знищення ворога, а не для догляду. Автор навмисно підриває усталене значення лексеми, що призводить до іронічного зрушення, унаслідок чого відбувається трансформація образу ворога: замість сильного, організованого війська – *барани*.

Усі ці семантичні зсуви не мають прямої форми заперечення чи оцінки. Аксіологічна функція реалізована завдяки імпліцитному контрасту – зіткненню словникової дефініції з іронічно окресленою реальністю, у якій первинне значення зазнає трансформації, часто – повного переосмислення. Такий прийом активізує інтерпретаційну роботу адресата, який має самостійно виявити приховану суперечність між прямим значенням і контекстуальним змістом та оцінити її риторичну спрямованість. У цьому виявляється сила і функційна гнучкість імпліцитного контрасту як художнього інструменту: він не декларує оцінку прямо, але створює мовну ситуацію, у якій звичне значення перестає сприйматися як достовірне, відкриваючи простір для критичного переосмислення.

Саме таке приховане протиставлення, як стверджує Д. Чандлер, дає змогу естетичній системі позначити себе не лише через те, що вона стверджує, а й через те, від чого дистанціюється [15]. Імпліцитний контраст функціонує як протиставлення, яке не позначене відкрито формальними маркерами (антитезами, оксюморонами чи іншими прямими опозиційними зв'язками), але передане за допомогою натяків, контекстуальної напруги. Імпліцитний контраст стимулює активну роботу інтерпретатора, оскільки передбачає зіставлення між очевидним і прихованим, між тим, про що мовиться, і тим, що маєтеся на увазі.

Отже, імпліцитний контраст у семіотичному аналізі постає як особлива форма когнітивної й комунікативної напруги, реалізованої через потенційне, але неявне протиставлення. Саме завдяки цій прихованій опозиційності текст стає багатозначним і відкритим до множинних інтерпретацій.

Імпліцитна аналогія, яка полягає в уподібненні маловідомого явища до вже освоєного й закріпленого в мовному досвіді, розкриває динамічну природу метафоричного значення. Такий механізм обґрунтовує доцільність метафори як інструмента вторинного найменування та концептуального елемента у формуванні як національної, так і індивідуальної мовної картини світу. Імпліцитна аналогія діє за принципом натяку, коли уподібнення представлено не за допомогою порівняння, а тільки передане через загальні образи чи настрої. У своїй роботі «*Analogy as Structure and Process*» Е. Ітконен зазначає, що аналогія часто залишається імпліцитною, якщо опора на спільні когнітивні шаблони дає змогу реципієнтові самостійно відшу-

кати уподібнення [5]. Метафора є механізмом проєкції ознак, функцій і якостей одного об'єкта на інший. Особливо продуктивною є оцінна метафора, яка, опираючись на вертикальні або горизонтальні аналогії, не лише створює художній образ, а й актуалізує емоційно-когнітивні стани суб'єкта мовлення.

Так, у поетичному уривку *Anatoliya : А небо одужає, пташко, від ліку зозулі, дощами заплаче, теплом обійматиме знову, співатиме солодко, як і колись, колискову* – використано антропоморфну аналогію, у якій небо уподібнено до живої істоти, здатної одужувати, плакати, співати, обіймати. У цій метафорі вертикальна аналогія ґрунтована на функційному уподібненні: такі дії, як одужання й обійми, належать до типових людських виявів, однак вони спроектовані на природну сферу – небо. А. Діба в уривку: *Дивлюсь: рушники розвішені, постіль розстелена – поскрипує січневим сніжком чистоти* – уживає метафору *січневий сніжок чистоти*, яка співвідноситься з упорядкованістю простору – розвішені рушники, постіль. Метафоричний образ виступає оцінною аналогією, у якій сніг асоціюється з етичною категорією – чистотою, лагідністю, навіть гостинністю.

Подібні приклади підтверджують спостереження Г. Лакоффа та М. Джонсона [3], що метафора – це не просто стилістичний засіб, а когнітивний інструмент категоризації, за допомогою якого мовець структурує досвід через уподібнення відомого до нового.

Алегорія дає змогу створити розгорнуті образні системи, де абстрактні поняття репрезентовані через конкретні образи, наприклад, у байках чи притчах. У наведеному вище уривку Т. Боровок (*Зі сходу припхались до нас барани...*) реалізовано алегоричне зображення ворога, створеного на основі імпліцитної аналогії, характерної для сатиричного і політично ангажованого поетичного дискурсу. Без відкритого порівняння чи характеристичних означень сформоване уподібнення, у якому образи баранів набувають семантичного навантаження, глибоко вкоріненого в реальному соціально-політичному та побутовому контексті.

Так, фраза *зі сходу припхались до нас барани* не потребує розгорнутого тлумачення: за допомогою лексики *барани* ворога представлено не як військову силу, а як бездумну, керовану масу. В основі цього – імпліцитна аналогія між реальними учасниками воєнних дій з боку агресора і тваринами, яких звикли ототожнювати з тупістю, стадною поведінкою. Зіставлення вбудоване в образну канву й сприймається як концепт, осмислений у межах усталених культурних асоціацій.

Алегорія як інструмент політичної інтерпретації, що трансформує реальність війни у впізнавані образи з виразним емоційним забарвленням, виконує функцію образного моделювання конфлікту.

Імпліцитність є універсальним механізмом економії мовних зусиль, який водночас ускладнює сенс тексту й робить його привабливішим для реципієнта. Текст стає своєрідною головоломкою, що активізує когнітивну діяльність, вимагаючи відшукування прихованих сенсів.

Імпліцитне вираження контрасту й аналогії перетворює поетичний текст на багатоголосий простір, де смисли не диктуються, а пропонуються. Читач стає активним співтворцем значень. Імпліцитні форми вираження, як стверджують сучасні когнітивні лінгвісти, є одним із найпотужніших інструментів формування багатозначних смислів у художньому тексті.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Отже, контраст й аналогія є ключовими когнітивними механізмами, за допомогою яких відбувається конструювання мовної реальності.

Контраст, ґрунтований на протиставленні, дає змогу чітко окреслювати смислові опозиції, підсилювати експресію та емоційне напруження. Він не лише виконує естетичну функцію, а й слугує інструментом концептуальної організації досвіду, структурування індивідуального та колективного світогляду.

Аналогія є засобом інтеграції нового досвіду у вже відомі когнітивні схеми. Завдяки їй можна передавати складні й абстрактні переживання, роблячи їх доступними для реципієнта.

Аналогія і контраст часто залишаються імпліцитними, якщо опора на спільні когнітивні шаблони дає змогу реципієнту самостійно відшукати відмінності та подібності. Імпліцитні аналогія і контраст часто функціонують як інтерпретаційні стратегії, які сприяють тому, що текст залишатиметься відкритим, багатозначним і поліфонічним. У цьому разі алегорія і контраст стають способом когнітивного моделювання, завдяки якому реципієнт проєктує відомі моделі на нові концепти, створюючи індивідуальні варіанти прочитання.

Отже, контраст й аналогія формують складну й динамічну систему концептуалізації. Вони реалізують діалектику відмінностей й подібностей, яка лежить в основі людського пізнання. Їхнє поєднання в текстах різних жанрів дає змогу одночасно формувати образну новизну та забезпечувати комунікативну ефективність. Усе нове в мові й мисленні сприймається або через контраст, або через аналогію, або через їхню динамічну комбінацію. Контраст й аналогія є універсальними когнітивними та мовними інструментами, що забезпечують процеси категоризації, осмислення й інтерпретації нового досвіду. Вони не тільки організують смисли, але й формують ментальні карти світу, сприяють розвитку культури та закладають підвалини для міжкультурного розуміння. Дослідження цих стратегій відкриває нові горизонти для подальших лінгвістичних, психолінгвістичних та когнітивних студій.

Література:

1. Saussure, F. de. Course in General Linguistics. Edited by C. Bally & A. Sechehaye. London: Duckworth, 1983. 240 p.
2. Peirce C. S. Collected Papers of Charles Sanders Peirce, Volume I: Principles of Philosophy. Harvard University Press. 1931. 393 p.
3. Lakoff G. Johnson M. Metaphors we live by. Chicago University of Chicago Press. 1980. 242 p.
4. Blevins J. P. Blevins J. Analogy in Grammar: Form and Acquisition.. Oxford: Oxford University Press. 2009. 278 p.
5. Itkonen E. Analogy as structure and process Approaches in linguistics cognitive psychology and philosophy of science. Amsterdam : John Benjamins 2005 348 p.
6. Wanner D. The Power of Analogy An Essay on Historical Linguistics. Berlin : Mouton de Gruyter. 2006. 210 p.
7. Bloomfield L. Language. URL : <https://www.scribd.com/doc/245610565/Leonard-Bloomfield-Language>
8. Fauconnier G. Mappings in thought and language. Cambridge : Cambridge University Press. 1997. 224 p.
9. Lotman Y. M. Universe of the Mind. A semiotic theory of culture Bloomington: Indiana University Press. 1990. 288 p.
10. Glaz A. Cognition, categorization, and language. Cognitive Grammar meets Vantage Theory. URL : https://www.academia.edu/18625734/Cognition_categorization_and_language_Cognitive_Grammar_meets_Vantage_Theory

11. Krawczak K. Lewandowska-Tomaszczyk B. Grygiel M. (Eds.) *Analogy and contrast in language Perspectives from cognitive linguistics*. Amsterdam : John Benjamins. 2022. 318 p.
12. Tversky A. Kahneman D. Judgment under Uncertainty Heuristics and Biases. In *Science*. 1974 .Vol. 185. No. 4157. P. 1124–1131.
13. Langacker R. W. *Foundations of cognitive grammar*. Volume II. Descriptive application. Stanford : Stanford University Press. 1991. 704 p.
14. Molnár V. Winkler S. Edges and gaps Contrast at the interfaces Amsterdam John Benjamins 2007 346 p.
15. Chandler D. *Semiotics. The Basics* : 3rd ed. London : Routledge. 2017. 367 p.
16. Holyoak K. J., Thagard P. *Mental Leaps: Analogy in Creative Thought*. Cambridge : MIT Press, 1995. 336 p.

Yuldasheva L. Constructing Linguistic Reality through Contrast and Analogy

Summary. The aim of this article is to substantiate the thesis on the universality of contrast and analogy as fundamental strategies for conceptualizing new elements in language.

The study demonstrates that contrast and analogy are universal cognitive and linguistic strategies that enable the interpretation of the new through its correlation with the already known. They lie at the core of human cognitive activity and determine the ways in which the linguistic worldview is shaped.

Contrast functions as a mechanism for emphasizing differences, highlighting distinctive features, and enhancing the expressiveness of a message. Through opposition, new concepts are rapidly localized in consciousness, acquire clear semantic contours, and become more memorable.

Analogy, by contrast, is aimed at identifying similarities between the new and the known, facilitating the smooth integration of new knowledge into already established cognitive structures. It contributes to the formation of mental models, eases the perception of abstract or complex notions, and enhances communicative accessibility.

The research has shown that contrast and analogy often operate in conjunction, forming a dialectical pair that simultaneously accentuates the otherness of a new phenomenon while rendering it comprehensible and relatable. Contrast sharpens perception and brings meaning to the level of deep emotional experience, while analogy allows this new experience to be integrated into cultural, cognitive, or sensory frameworks.

Together, these strategies form a complex, multidimensional model of interpreting reality – not as a static structure, but as a dynamic process of understanding. This combination adds depth to the text, amplifies its cognitive and emotional resonance, and creates conditions for multiple interpretations.

Implicit forms of expressing contrast and analogy generate a multilayered textual structure open to interpretation and involving the reader as an active co-creator.

Key words: contrast, analogy, cognitive linguistics, contemporary Ukrainian poetry, linguistic worldview, metaphor, implicitness.

Дата першого надходження рукопису
до видання: 19.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису
після рецензування: 15.09.2025

Дата публікації: 21.10.2025